

DE VIJFDE BEDE VAN HET ONZE VADER Matteüs 6:12

In de Griekse tekst van het Nieuwe Testament, zoals deze in de huidige edities staat afgedrukt, luidt de vijfde bede van het Onze Vader:

καὶ ἄφεσις ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν,
ὥς καὶ ἡμεῖς ἀφήκαμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

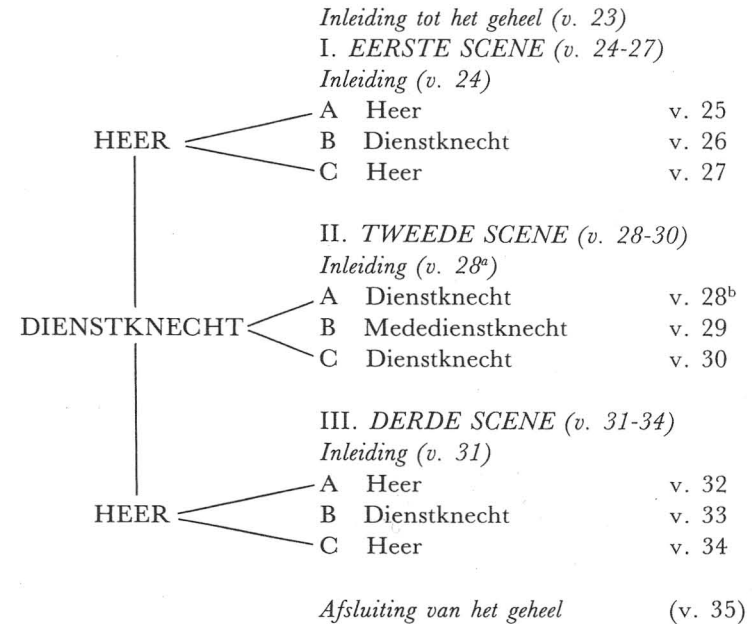
Evenals Dr. H. Oort in de Leidse vertaling heeft ook in de Utrechtse vertaling Dr. A.M. Brouwer deze woorden vertaald met:

en vergeef ons onze schulden,
gelijk ook wij *vergeven hebben* onzen schuldenaren.

De vertaling van het NBG heeft nu echter in de weergave van de woorden ὥς καὶ ἡμεῖς ἀφήκαμεν niet het perfectum: 'zoals ook wij vergeven hebben', maar het presens: 'zoals ook wij vergeven onzen schuldenaars'. Vergelijken we nu ook de nieuwe vertaling van de Katholieke Bijbel-Stichting (van 1987) met de Willibrord-vertaling (van 1978), dan zien we dat ook de nieuwe vertaling van de KBS het presens heeft – 'zoals ook wij *vergeven* wie schulden heeft bij ons' – in tegenstelling tot het perfectum van de Willibrord-vertaling: 'zoals ook wij *vergeven hebben* aan onze schuldenaren'.

We zullen nu eerst de reden noemen waarom in Mat. 6:12b de aoristus ἀφήκαμεν in het Nederlands beslist met een perfectum moet worden weergegeven: 'zoals ook wij *vergeven hebben* aan onze schuldenaren'. Terecht wordt bij Mat. 6:12 in de marginalia van de editie van Nestle(-Aland) Mat. 18:21-35 vermeld, d.w.z.: heel het slotgedeelte van de gemeente-rede in 17:24 - 18:35. Het is in het bijzonder de gelijkenis van de Koning als Richter, waarmede Matteüs in 18:23-35 de gemeente-rede besluit, die we in ons gehoor moeten hebben om te kunnen verstaan wat in het Onze Vader met de woorden van de vijfde bede wordt gezegd. Op zes plaatsen horen we in deze gelijkenis het woord 'schuld' klinken in de woorden ὀφείλῃ, ὀφειλέτης en ὀφίλειν (v. 24b, 28a, 28b, 30c, 32b, 34b).¹ Na de inleiding tot het geheel in v. 23 bevat de gelijkenis drie gedeelten, waarin ons achtereenvolgens drie scènes worden getoond

(v. 24-27, v. 28-30 en v. 31-34). Ook deze drie taferelen worden elk afzonderlijk telkens geopend met een korte inleiding (v. 24, v. 28a, v. 31). Het geheel van de compositie ziet er derhalve als volgt uit:

In de derde scène van deze gelijkenis (v. 31-34) horen we nu de Heer tot zijn knecht zeggen: 'al die schuld heb ik jou vergeven' (ἀφήκα σοι). Had niet ook jij – καὶ σέ – je moeten ontfermen over je mededienstknecht *gelijk ook ik* – ὥς καὶ γὼ – mij ontfermd heb over jou?' Gelijk ik gedurende de eerste scène gehandeld heb en jou al die schuld vergeven heb, had ook jij gedurende de tweede scène moeten handelen aan je mededienstknecht. Tegenover het 'schuldig' – schuldig' – roepen van de knecht, waarmede deze gedurende de tweede scène zijn mededienstknecht gevangen zette in de schuld, stelt de Heer in de derde scène zijn ἐλεεῖν – ἐλεεῖν, ontfermen – ontfermen.

Wanneer we nu de woorden van deze gelijkenis in ons gehoor hebben, begrijpen we onmiddellijk waar Matteüs bij de vormgeving van de vijfde bede van het Onze Vader op uit is geweest. Hij wilde de woorden van deze vijfde bede laten overeenstemmen met de woorden van de gelijkenis. Om deze reden luidt bij Matteüs deze bede geheel anders dan bij Lucas. Bij Lucas luidt deze bede (in Lucas 11:4):

καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν
καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίομεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν

Alleen in de eerste drie woorden καὶ ἄφες ἡμῖν stemt Matteüs met Lucas overeen. In alle overige bestanddelen wijkt hij echter van Lucas af.

1. In plaats van 'onze zonden' (τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν) heeft hij 'onze schulden' (τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν)
 - in overeenstemming met het Stichwort van heel de gelijkenis.
2. In plaats van καὶ γὰρ αὐτοὶ heeft hij ὡς καὶ ἡμεῖς
 - in overeenstemming met ὡς καὶ γὰρ in de gelijkenis (18:33b).
3. In plaats van het presens ἀφίομεν heeft hij de aoristus ἀφῆκα-μεν
 - in overeenstemming met de aoristus ἀφῆκα in de gelijkenis (18:32b).
4. In plaats van παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν heeft hij τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν
 - in overeenstemming met de εἰς ὀφειλέτης, waarover het in heel de gelijkenis gaat (18:24).

Het spreekt vanzelf dat de correspondentie van Mat. 6:12 met Mat. 18:23-35 ook in de vertaling gehoord moet kunnen worden, d.w.z.: heel deze overeenstemming van de vijfde bede van het Onze Vader met de gelijkenis over de Koning als Richter aan het slot van de gemeente-rede. Vertalen we in Mat. 6:12a de woorden ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν met 'vergeef ons onze schulden', dan moeten we ook in de gelijkenis de woorden πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκα σοι niet met 'al die schuld heb ik u kwijtgescholden' vertalen (vert. NBG), maar met 'al die schuld heb ik u vergeven', en omgekeerd: wanneer we in de gelijkenis de aoristus ἀφῆκα σοι met een perfectum weergeven – 'heb ik u vergeven' – dan moeten we ook in de vijfde bede van het Onze Vader de aoristus ἀφῆκαμεν niet met een presens vertalen – 'gelijk ook wij vergeven' (vert. NBG) –, maar met een perfectum: 'gelijk ook wij vergeven hebben.'

Alleen dan mogen we bidden 'Vergeef ons onze schulden', wanneer we daarop kunnen laten volgen 'zoals ook wij aan onze schuldenaars vergeven hebben', d.w.z. alleen dan mogen we bidden 'Vergeef ons onze schulden', wanneer we als ὀφειλέται niet hebben gehandeld zoals de εἰς ὀφειλέτης in de gelijkenis, die als valse richter met zijn valse gericht zijn σύνδουλος gevangen zette in de schuld, maar zó hebben gehandeld als 'de heer van die dienstknecht', die, toen de knecht in aanbidding hem smeekte 'Wees lankmoedig over

mij en ik zal u alles (!) betalen', innerlijk met erbarmen bewogen hem heeft losgelaten en, neen, niet 'de schuld' (vert. NBG), maar τὸ δάνειον, het geleende hem heeft vergeven (καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ, 18:27; Beza: 'et mutuum remisit ei'). Het woord 'schuld' krijgen we gedurende de eerste scène uit de mond van de Koning als heer van die knecht juist niet te horen!

De correspondentie van de vijfde bede van het Onze Vader met de gelijkenis over de Koning als Richter staat ons thans duidelijk voor ogen. Het is één van de tientallen correspondenties die we in het evangelie naar Matteüs aantreffen. Vooral door middel van deze vele correspondenties laat Matteüs ons horen wat hij in heel zijn verhaal ons wil verkondigen. Omdat deze verkondiging ook in de vertaling gehoord moet kunnen worden, moeten deze correspondenties ook in de vertaling bewaard blijven. Helaas is dit in de vertaling van het NBG bijna regelmatig niet gebeurd.

Voordat we nog nader ingaan op de kerugmatische zin van de hierboven aangewezen correspondentie van Mat. 6:12 met Mat. 18:23-35, moeten we thans eerst onze aandacht richten op de overlevering van de woorden van Mat. 6:12 in de Griekse en in de Latijnse kerk. Heel deze overlevering toont ons namelijk de hardnekkigheid waarmede men vanaf de tweede eeuw tot op de huidige dag in Mat. 6:12b niet een perfectum heeft willen lezen maar een presens (niet ἀφῆκαμεν – dimisimus, maar ἀφίομεν – dimittimus). We moeten ons beperken tot de vermelding van enkele hoofdmomenten in deze overlevering.

Omdat de correspondentie van Mat. 6:12 met Mat. 18:23-35 niet werd opgemerkt en dus ook de bedoeling die Matteüs daarmee heeft niet werd verstaan, las men onder invloed van de tekst van Lucas ook in Mat. 6:12b een presens in plaats van een aoristus. Van al de bewaard gebleven Griekse handschriften heeft het overgrote deel het presens ἀφίομεν of ἀφίμεν.² In slechts drie majuskels (Sin* B Z) en een klein aantal minuskels (f¹) treffen we de lezing ἀφῆκαμεν aan.³ De teksten van Mat. 6:9-13 en Luc. 11:2-4 werden vanaf de vroegste tijden zoveel mogelijk met elkaar in overeenstemming gebracht, doordat wat bij Lucas ontbrak vanuit Matteüs werd ingevoegd en doordat omgekeerd de aoristus ἀφῆκαμεν van Matteüs werd vervangen door het presens ἀφίομεν – ἀφίμεν van Lucas. Aldus luidde ook de textus receptus (Erasmus-Stephanus-Beza-Elzevier), die ten grondslag lag aan de Statenvertaling. Door J.J. Griesbach werd aan het begin van de vorige eeuw de lezing ἀφῆκαμεν wel in het kritische apparaat vermeld, maar

hij waagde het nog niet deze lezing aan te bevelen als de waarschijnlijk oorspronkelijke.⁴ Voorzover we konden nagaan is Konstantin von Tischendorf de eerste geweest die deze lezing in zijn editie van het Griekse Nieuwe Testament in de tekst heeft geplaatst. Omdat de doopsgezinde predikant G. Vissering in het midden van de vorige eeuw zijn in vele opzichten voortreffelijke vertaling van het Nieuwe Testament op de Griekse tekst van Tischendorf baseerde (ed. sec. van 1849), luidt Mat. 6:12 in zijn vertaling: ‘En vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij onzen schuldenaars vergeven hebben’ (1854¹, 1859²). In de commentaar op Matteüs uit de serie ‘Tekst en uitleg’ gaat Dr. J.A.C. van Leeuwen hierin niet met Vissering mee. Hij zegt namelijk: ‘Met de oudste handschriften heeft Nestles tekst: “gelijk ook wij vergeven hebben”’; deze lezing is misschien ontstaan onder invloed van de gewoonte in de oude kerk, dat men elkander vóór de viering van het Heilig Avondmaal begroette met den broederkus, die ook uiting van vergevingsgezindheid was.’ De correspondentie van de vijfde bede met de gelijkenis in Mat. 18 bleef bij hem geheel onopgemerkt.

Zoals in de Griekse kerk heeft men nu ook in de Latijnse kerk vanaf de vroegste tijden in Mat. 6:12b een presens gelezen en niet een perfectum. Van de oud-Latijnse bijbel, die als vertaling van de Griekse kerk-bijbel tegen het einde van de tweede eeuw (o.a. in Carthago) moet zijn ontstaan, hebben alle handschriften zonder uitzondering een presens: dimittimus of (bh) remittimus.⁵ Op vier handschriften na (B* P* J Z*) hebben vervolgens ook alle handschriften van de Vulgata een presens. Derhalve hebben ook alle gedrukte edities van de Vulgata en heeft ook de editio clementina en heeft zelfs nog de tekstkritische editie van Wordsworth en White (Oxford 1889) het presens ‘dimittimus’. In de 26e, door Kurt Aland bezorgde, oplage van Nestles *Novum Testamentum Graece* vinden we nu echter als getuige voor de lezing ἀφίεμεν ook vermeld ‘vgst’, d.w.z. ‘Vulgata Stuttgartensis’, de tekstkritische editie van de Vulgata die voor de Württembergische Bibelanstalt te Stuttgart werd bezorgd door Robertus Weber (O.S.B.) (1969¹, 1975²). De nieuwtestamentische tekst van Webers editie is gebaseerd op de editie van Wordsworth en White. Hier en daar is R. Weber echter van deze tekst afgeweken. In Mat. 6:12b is dit het geval. Zoals het Tischendorf is geweest die in Mat. 6:12b het presens ἀφίεμεν in de Griekse tekst heeft vervangen door de aoristus ἀφήκαμεν, is het ruim een eeuw later Robertus Weber geweest die in Mat. 6:12b het presens ‘dimittimus’ in de Latijnse tekst heeft vervangen door het perfectum ‘dimisimus’. Hij deed dit op grond van de hierboven ge-

noemde handschriften B* P* J Z*. Aan de asterisk * (= manus prima) zien we, dat ook in drie van deze vier handschriften het perfectum ‘dimisimus’ door correctoren weer werd vervangen door een presens, zoals in de Codex Sinaiticus (Sin*) de aoristus ἀφήκαμεν van de manus prima door een corrector werd vervangen door het presens ἀφίεμεν!⁶ Wat heeft nu Robertus Weber ertoe gebracht om in zijn tekstkritische editie van de Vulgata in Mat. 6:12b het presens ‘dimittimus’ te vervangen door het perfectum ‘dimisimus’? Er moet in het Latijnse westen iemand zijn geweest, die op grond van een Grieks bijbelhandschrift, waarin in Mat. 6:12b de aoristus ἀφήκαμεν stond, in de Latijnse weergave het presens ‘dimittimus’ heeft vervangen door het perfectum ‘dimisimus’. Geen ander kan dit geweest zijn dan Hieronymus, die te Rome in opdracht van paus Damasus in 383 op grond van een Grieks bijbelhandschrift de vier evangeliën (vluchtig) heeft gecorrigeerd.⁷ Omdat nu het perfectum ‘dimisimus’ in Mat. 6:12b van Hieronymus afkomstig moet zijn, behoort dit perfectum niet slechts in het kritische apparaat te worden vermeld, maar hoort het, zo meende terecht Robertus Weber, in de tekst van de Vulgata-editie te worden opgenomen.

Een zeer lange tijd heeft het geduurd voordat eindelijk in de vorige eeuw in Mat. 6:12b de aoristus ἀφήκαμεν door Tischendorf als de juiste lezing in de Griekse tekst van het Nieuwe Testament werd opgenomen en voordat ruim een eeuw later in Mat. 6:12b het perfectum ‘dimisimus’ door Robertus Weber als de juiste lezing in de Latijnse tekst van het Nieuwe Testament werd opgenomen.

Vreemd is het en onbegrijpelijk, dat de vertaler van het NBG en nu ook weer de vertaler van de KBS het woord ἀφήκαμεν – dimisimus in Mat. 6:12b niet met een perfectum hebben vertaald maar met een presens.

Matteüs wilde de woorden van de vijfde bede van het Onze Vader laten overeenstemmen met de woorden van de gelijkenis aan het slot van de gemeente-rede. Om ten volle de kerugmatische zin daarvan te verstaan, moeten we nu nog iets toevoegen aan hetgeen we zoëven reeds over de gelijkenis hebben gezegd.

Wanneer Jezus voor de tweede maal aan zijn discipelen aankondigt wat in Jeruzalem zal geschieden, wordt door Marcus de reactie van de discipelen daarop beschreven met de woorden: ‘Maar zij begrepen het woord niet en zij vreesden (zij durfden niet) Hem er naar te vragen’ (Mar. 8:32). Waarom ze het niet begrepen en Hem er ook niet naar dorsten te vragen, laat Lucas ons horen doordat hij ná ‘maar zij begrepen dit woord (τὸ ῥῆμα τοῦτο) niet’ en vóór ‘en

zij vreesden Hem naar dit woord (τὸ ῥῆμα τοῦτο) te vragen' heeft ingevoegd de woorden 'en het (nl. dit woord) was voor hen verbor-gen, opdat zij het niet zouden gewaar worden' (Luc. 9:45).

Wat heeft nu Matteüs bewogen om daar iets heel anders voor in de plaats te zetten? Zijn beschrijving van de reactie der discipelen luidt namelijk in 17:23: καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα, 'en zij werden zeer bedroefd'. Op de vraag waarom Matteüs ons dit heel andere laat horen, krijgen we een antwoord wanneer we letten op wat bij Matteüs onmiddellijk na de tweede aankondiging (17:22-23) volgt: de gemeente-rede namelijk in 17:24 - 18:35, die in 18:23-35 wordt be-sloten met de gelijkenis over de Koning als Richter. In de inleiding van de derde scène wordt nu in deze gelijkenis de reactie van de me-dedienaren op hetgeen gedurende de tweede scène was gebeurd be-schreven met de woorden: 'Als nu zijn mededienaren zagen wat er geschied was, ἐλυπήθησαν σφόδρα, werden zij zeer bedroefd'. Door de woorden ἐλυπήθησαν σφόδρα ons eerst te laten horen in 17:23 als reactie van de discipelen op het woord van Jezus over zijn lijden en sterven, en door diezelfde woorden ons daarna in 18:31 nogmaals te laten horen als reactie van de mededienaren op wat gedurende de tweede scène was gebeurd, brengt Matteüs een verbinding tot stand tussen de gelijkenis en het evangelie-verhaal in zijn geheel.⁸

In heel het verhaal van Matteüs als 'evangelie van het Konink-rijk' (4:23, 9:35, 24:14) gaat het over de Koning als Richter in het vervullen van alle gerechtigheid (3:15).⁹ Alle gerechtigheid werd eens en voorgoed vervuld doordat de Koning als Richter voor heel 'zijn volk' (1:21, 2:6) zichzelf in het gericht heeft gesteld, 'opdat wij in het gericht van God zouden worden vrijgesproken' (gereformeerd-avondsmaalsliturgie). Wanneer in de gelijkenis de δοῦλος zijn σύνδουλος schuldig - schuldig! roepend gevangen zet in de schuld, dan zet hij hem daarmee op de plaats die reeds bezet is, want dáár heeft, naar luid van heel het evangelie zoals Matteüs het ons doet horen, de Koning als Richter eens en voorgoed zichzelf gesteld.¹⁰ Waar in de gelijkenis de δοῦλος vandaan komt - al die schuld heb ik u vergeven -, daar komen nu wij allen vandaan, wanneer we het evangelie van 'de vreemde vrijspraak' (Miskotte) hebben ge-hoord: al die schuld heb ik u vergeven. Wanneer nu ook wij in de πράξις van het ἀκολουθεῖν¹¹ gehandeld hebben overeenkomstig de wijze waarop de Koning als Richter in het vervullen van alle ge-rechtigheid gehandeld heeft en vanzelfsprekend ook wij aan onze schuldenaars vergeven hebben, geeft Jezus Christus ons het ver-lot om met de woorden van de vijfde bede van het Onze Vader te bid-den: 'Vergeef ons onze schulden / zoals ook wij vergeven hebben

aan onze schuldenaars'. Wanneer Matteüs ons de woorden ἐλυπή-θησαν σφόδρα eerst laat horen in 17:23 en daarna nogmaals in 18:31 en daarmee een verbinding tot stand brengt tussen de gelij-kenis en het evangelie-verhaal in zijn geheel, wordt via de gelijkenis dit evangelie-verhaal in zijn geheel over de Koning als Richter de achtergrond voor de vijfde bede van het Onze Vader.¹²

Toen we werden uitgenodigd een bijdrage te leveren aan de feest-bundel voor Tim Overbosch ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, wilden we eerst onder het opschrift 'De werkwijze van een evangelist' een korte verhandeling inleveren over de woorden van Mat. 26:1-2. We vonden het echter veel juister om voor hem, die vele jaren zo intens is bezig geweest met de vragen betreffende 'Kerk en Liturgie', deze korte verhandeling te schrijven over 'de vijfde bede van het Onze Vader'.

F.H. Breukelman

1. Vgl. in de rabbijnse teksten mišwāh → z'khūwth / 'bhērāh → hōbhāh; ge-bods-vervulling betekent z'khūth, 'meritum', gebods-overtreding daarentegen betekent hōbhāh, 'Zahlungsschuld'.
2. ἀφίεμεν als vorm van de tweede of a-thematische conjugatie - ἀφίεμαι - ; ἀφίουμεν als vorm van de eerste of thematische conjugatie - ἀφίειν.
3. Deze lezing treffen we bovendien aan bij Origenes (op twee plaatsen in zijn ge-schrift over 'het gebed'), bij Basilius en bij Gregorius van Nyssa.
4. 'Griesbachs Text weicht an 352 Stellen vom textus receptus ab', zegt H. Greeven in RGG³ over Griesbach.
5. Zie: *Italia; Das Neue Testament in altlateinischer Überlieferung, nach den Handschriften herausgegeben von Adolf Jülicher*, I, Matthäus. Berlin 1938.
6. Zie het in 1863 te Leipzig door Tichendorf gepubliceerde *Novum Testamentum Si-naiticum*, blz. XLIII, derde kolom: 8.9. ἀφῆκαμεν: C^a ἀφίεμεν.
7. Zie de 'Epistula ad Damasum' aan het begin van Eberhard Nestles editie van het *Novum Testamentum Latine*. Dit schrijven staat ook afgedrukt in Robertus We-bers Vulgaat-editie (II, blz. 1515-1516).
8. Omdat we ook hier weer met een correspondentie hebben te maken die van groot gewicht is, moeten de woorden ἐλυπήθησαν σφόδρα op beide plaatsen ge-lijkkluidend worden weergegeven. In de vert. NBG is dit ook hier niet gebeurd. In 17:23 heeft deze vertaling 'en zij werden zeer bedroefd', in 18:31 echter 'wer-den zij zeer verdrietig'.
9. Vgl. 'Melchisedek' in Genesis 14 en de Koning als Richter in Psalm 72.
10. De verkondiging van Matteüs stemt hierin volledig overeen met die van Paulus. Vgl. K. Barth, K.D. IV, 1 § 59,2: 'Der Richter als der an unserer Stelle Gerich-tete'.
11. In 16:27 laat Matteüs ons de woorden van Psalm 62:13 horen: 'en dán zal Hij een ieder vergelden κατὰ τὴν πράξιν αὐτοῦ'. Matteüs wilde hier niet de pluralis van de Septuaginta hebben - κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ - maar de singularis van de

Hebreeuwse tekst, k^ema‘^aśēhû, welk woord hij in het Grieks heeft weergegeven met κατὰ τὴν πράξιν αὐτοῦ. In de vele ἔργα (25:31-46) gaat het om de éne πράξις. De ware πράξις is de πράξις van het ἀκολουθεῖν (16:24). Terwijl Matteüs hier de singularis van de Hebreeuwse tekst wilde hebben, heeft de vertaler van het NBG er toch weer een pluralis van gemaakt: ‘naar zijn daden’, en terwijl Matteüs het in 16:27 niet over de vele ἔργα wilde hebben maar over de éne πράξις, heeft de vertaler van de Groot Nieuws Bijbel op die plaats ‘en dan zal Hij ieder-een loon naar *werken* geven’.

12. Bij het voegwoord ὥς (zoals), dat we in het Onze Vader na 6:10c in 6:12b voor de tweede maal te horen krijgen, wordt door Bengel in zijn *Gnomon* opgemerkt: ‘Modo, sicut in coelo, etiam in terra; nunc, in coelo sicut in terra’.